

Fugleperspektiv på tre tiår med stedsutvikling

Guri Mette Vestby. Seniorforsker By- og regionforskningsinstituttet NIBR/OsloMet. 2018

1. Introduksjon til et bredt bilde

I anledning Distriktssenterets 10 årsjubileum ble jeg bedt om å se på lange linjer i stedsutviklingsfeltet. Jeg synes 30 år er et passende tidsintervall hvis jeg skal klare å få øye på noen lange linjer og røde tråder i stedsutviklingsfeltets politikk og praksis, eller noe tydelige endringer. Det blir et bilde som er malt med svært *grov pensel* og med en viss mulighet for å snuble i egne påstander og konklusjoner, basert som de er på egne erfaringer og kunnskap om en tematikk jeg har hatt gleden av å jobbe med i lang tid på NIBR. Jeg har vært heldig som har fått besøke og studere så mange forskjellige steder og lokalsamfunn rundt i landet og samtidig delta på en del nasjonale arenaer. Det har gitt meg utallige møter med entusiastiske mennesker som styrer og steller; lokalt, regionalt og nasjonalt, og med fagfolk, politikere og ildsjeler blant innbyggere og i næringsliv. Utrettelige innsatser, solid kunnskapsbygging, skjulte maktkamper og fruktbare friksjoner. Kranglefanter og brobyggere. *Stedsutviklingsfeltet er alltid i bevegelse.*

Den gang da: 1988

Tretti år og 1988 virker både lenge siden og kort tid siden. Kort siden fordi mye i samfunnet og fagfeltene ser ut til å være omtrent som før, med visse nyskapinger. Lenge siden når vi tar inn over oss at dette var før folk flest hadde pc, internett, mobil og epost. Lenge siden når vi leser «scenarier mot år 2000» med spådommer som ikke slo til; som at fjernarbeid ville bli veldig vanlig og at folk da i liten grad ville være fysisk på jobben. Vi jobber ikke lenger bare på jobben, men morgentrafikken inn til byer og tettsteder tyder på at de fleste tross alt er der mye. «Second home» i hyttekommunen og bredbåndsbehovet var enda ikke høyt på dagsorden. Blyfri bensin kom først mot slutten av nittitallet og elbiler var noe litt science fiction. Scenariene uttrykte bekymringer over det egoistiske samfunnet og hvordan det ville stå til med «det moderne mennesket» i årene fremover. Jappetiden endte omtrent samtidig med at Brundtlandrapporten «Vår felles fremtid» ble lansert på slutten av åttitallet. Miljø og bærekraftsspørsmål seilte opp som grunnleggende utfordringer i en tid som ellers var preget av diskusjoner om forurensing, fosfatfrie vaskemidler og trafikkstøy. Mange var opptatt av barnas nærmiljø, byggelekeplasser og trafikkfarlige skoleveger. I byer og tettsteder kunne innbyggerne nyte godt av tilbud som videosjapper, telefonkiosker, solstudioer og China-restauranter, som ifølge Are Kalvø kunne besøkes i ethvert lite bebyggd vegkryss rundt om i det ganske land. Bygdebyene, de ble kalt det boligfeltene som mer og mindre planløst hadde vokst frem rundt besinstasjonen og samvirkelaget, ble grundig kritisert for å være pregløse, stilløse og uten lokal forankring. I det hele tatt var det mye oppmerksomhet om stygge steder uten arkitektoniske og estetiske kvaliteter. Nye høyskoler ble lokalisert «oppi skogkanten» og ikke i sentrum som i dag, og skøytebane med lys og musikk midt på torvet hadde ingen tenkt på i norske småbyer. På slutten av 80-tallet fantes enda bygdekinoer, distriktsjordmødre og herredssagronomer. Kommunene hadde ikke hjemmesider, og ord som ekkokamre og netthandel ville gitt assosiasjoner til rent fysiske ting og ikke til fenomener som i dag påvirker lokaldemokratiske debatter om stedet eller byenes sentrumsdød.

Det er en stund siden 1988! Dette glimtet av et tidsbilde er et bakteppe for spørsmålet: Hva skulle bli sentral policy i stedsutviklingen i de tre tiårene som lå forut?

Hva er stedsutvikling?

Først: hva er egentlig stedsutvikling? Håvard Teigen og Dag Jørund Lønning beskriver det slik: «Stadutvikling som praksis er å gripa aktivt inn for å utvikla staden sine sosiale, kulturelle og/eller fysiske kvalitetar i tråd med dette normative mål om at staden skal vera mest mogleg triveleg og attraktiv for alle brukar- og interessegrupper» (1). Stedsutvikling rommer en *lang rekke tema* som er avgjørende for å skape *livskraftige lokalsamfunn*, enten de spesifikt gjøres til gjenstand for planlegging og strategisk politikktutforming eller utviklingen skjer som en miks av andre intenderte og uintenterte prosesser og dynamikker. Jeg synes temaene på nettsiden til Forum for stedsutvikling/KMD (Stedsutvikling.no) gir et godt bilde av hva dette feltet rommer i dag: * Areal- og transportplanlegging * Arkitektur * Barn og unge * Bolig * Byggeskikk og estetikk * Folkehelse * Fortetting * Grønnstruktur * Handel og service * Klima og klimatilpasning * Kollektivtransport * Kulturminner og kulturmiljø * Landskap * Næringsutvikling * Omdømmebygging * Sykkel og gange * Utendørsbelysning * Uterom * Friluftsliv *.

To ting er tydelig i denne oversikten: stedsutvikling er mangfoldig og sammensatt, og det er noen tema som ikke var (så) mye inne i feltet i 1988.

I dette essayistiske notatet gir jeg først en kort faktaorientert historikk om nasjonal policy og strategier (bolk 2). Deretter tar jeg for meg utvalgte tema som har vært helt sentrale i stedsutviklingsfeltet (bolk 3). Til slutt reflekterer jeg rundt tidsånd, trender og tankegods som har preget disse tre tiårene og hvilke endringer og omdreininger jeg får øye på (bolk 4).

2. 1988-2018 Kort historikk om nasjonal policy og strategier

Endringer eller samme innhold, men nye begreper?

Det er i kommunene det skjer. Men nasjonal politikk for stedsutvikling har stor betydning; større programmer og satsinger, Stortingsmeldinger, veiledere og priser påvirker den lokale stedsutviklingen, speiler tiden og utfordringene og former perspektivene. Det danner seg et bilde av hvordan dette tematisk mangfoldige feltet har vært gjenstand for en byggeprosess; en «stein-på-stein»- prosess der kunnskap, utprøvinger og erfaringer over år bygde på hverandre i et politisk klima som var lite skiftende som rammebetingelse. Når nye tema og nye perspektiver gradvis bringes inn i dette feltet: er det da nytt som utvidelse eller nytt som brudd? Er det «keiserens nye klær» fordi det bare er andre begreper som seiler opp eller er det reelle endringer og dreininger? Ser vi sykluser der noen tema kommer tilbake med fornyet kraft? Nærmere ettersyn avdekker at mye er likt og dermed lange linjer, samtidig som visse dreininger ser ut til å ha funnet sted parallelt med at noen nye tema og perspektiver har utvidet innholdet i stedsutviklingsfeltet.

At samfunnet, også lokalsamfunnet, var annerledes for tretti år siden kan lett glemmes når politikken ser relativt lik ut. Men vi må ha *endringene i tidsbildet* med i betraktningene. Det er forskjell på politikk- og meningsdanning på feltet med og uten internett, med og uten digitale kunnskapsspredninger og erfaringsoverføringer, med gammeldagse massemedia og nåtidens sosiale media. Det er forskjell på nærmiljøutvikling uten stedskonkurranses og attraktivitetsfokus. Det er forskjell på en tid da mangel på barnehageplasser og bredbånd sto høyt på kommunestyrenes sakskart og en tid der dette tas som mer og mindre selvfølge for potensielle tilflyttere og bedriftsetablerere. Det er dessuten forskjell på konkrete steders tiltrekningskraft som følge av endringer i næringsstruktur og verdiskaping. Ikke minst: universelle samfunnsendringer som klimatrussel og økt globalisering i handel og migrasjon får implikasjoner som endrer tiltak i norske lokalsamfunn.

Én endring kan ligge i svaret på spørsmålet om *hva som er et sted* i stedsutviklingens faglige og politiske strategier. Tilsynelatende har feltet vært preget av vekslende geografiske nedslagsfelt; fra det helt nære nærmiljøet til lokalsamfunn, byer- og tettsteder, og byregioner som byen og omlandet. Hele tiden, og i økende grad, ser det ut til at sentrum i byer og tettsteder er kjernen i strategiene. Ved nærmere ettersyn viser det seg at geografien i dette kan få oss til å mistolke innholdet. Allerede på 1980-tallet, som hadde startet med Stortingsmeldingen om «Bedre nærmiljøer» (1979-80) og etablering av Statens nærmiljøutvalg, var innholdet i en lang rekke lokale forsøks- og utviklingsprosjekter slike tema: Forbedre fysiske omgivelser, utemiljø og felleshus / Kultur- og fritidsaktiviteter / Tjenester og omsorg / Næringsutvikling og arbeidsplasser. Det var altså langt *bredere enn begrepet nærmiljø kan virke som*. Sluttrapporten i 1990 om nærmiljøforsøkene slo fast at staten fremover burde konsentrere sin virksomhet i nærmiljøpolitikken om to hovedfelt, nemlig a) oppvekst og omsorg og b) miljøvern og fysiske kvaliteter (2). Allerede da er det klart at stedsutvikling er langt mer enn fysisk planlegging etter Plan- og bygningsloven (PBL) og at svært forskjellige kommunale sektorer fikk ansvar for å bidra inn.

Viktigste byggesteiner i nasjonal policy på stedsutviklingsfeltet¹

I denne korte faktabaserte oversikten har jeg konsentrert meg primært om tiltak og programmer som er initiert av departementer, først og fremst (tidligere) MD: Miljøverndepartementet (nå Klima- og miljødepartementet) og KR: Kommunal- og regionaldepartementet (nå Kommunal- og moderniseringsdepartementet) fordi disse har hatt et helhetsperspektiv på stedsutvikling og lokalsamfunnsutvikling. I neste hovedbolk, om tema, omtales noen andre departement og nasjonale aktører med ansvar for ulike sektorer.

Disse tre tiårene ble innledet med Brundtlandkommisjonens «Vår felles fremtid» (1987) og med at bærekraftbegrepet inntok norsk politikk og planlegging. Det ble særlig fokusert på miljøvennlig by- og tettstedsplanlegging, som ble et eget **satsingsområde i Miljøverndepartementet fra 1992** (MD hadde da planansvaret i regjeringen), med disse to hovedområdene:

- *Samordnet areal- og transportplanlegging*
  - Metodeutvikling for transportplanarbeidet
  - Rikspolitiske retningslinjer for samordnet areal- og transportplanlegging
- *Miljøby. Stedsforming og oppvekstmiljø*
  - Miljøbyprogrammet 1993-2000 (5 tema: ATP, Sentrumsutvikling, Lokalsamfunn og bybolig, Grønnstruktur, Kvinner og stedsutvikling)
  - Sykkelbyprosjekter
  - Eksempelutvikling for steder om trafikk, nærmiljø og oppvekst
  - Barn og unges interesser i planleggingen
  - Utviklingsprosjekter om stedsforming/årlige landskonferanser estetikk og byggeskikk

Arbeidet bygget på kunnskap og erfaringer fra 80-tallets omfattende nærmiljøarbeid, med Statens Nærmiljøutvalg i spissen, oppnevnt i 1981 på grunnlag av **St.meld. 16 (1979-80) "Bedre nærmiljøer"**. Nærmiljøarbeidet vektla helheten i nærmiljø og lokalsamfunn som rammen om folks hverdagsliv og barns oppvekstvilkår. I 1992 kom en ny **Stortingsmelding «Om nærmiljøpolitikk»**. Året etter lanserte Miljøverndepartementet en **veileder-serie for fysiske stedsanalyser**, der særlig arkitektoniske og visuelle stedsforminger var det sentrale sammen med transportfaglige råd og veiledning. Kulturminner- og miljøer inngikk også i veilederen, som ble spredt til alle kommuner sammen med eksempler på slike stedsanalyser fra Hokksund, Halden, Sykkulven og Brumundal. **Norsk Form** (en forløper for dagens DOGA) ble opprettet i 1993 for å fremme design, estetikk og

¹ En særlig takk til Kristin Omholt Jensen i KMD for verdifulle innspill og konkrete bidrag om faktiske forhold

miljø i fysisk by- og stedsutvikling. På samme tid ble det startet en rekke forsøks- og utviklingsprosjekter med nærmiljøsentraler/frivilligsentraler, organisert nasjonalt av **FRISAM (Frivillighetens samarbeidsorgan)**. Nærmiljøets betydning, møteplasser, fellesskap og frivillig innsats var fremdeles viktige satsingsområder i tillegg til miljø og fysisk stedsformasjon. Storstilte satsinger, som **Miljøbyprogrammet** med forsøk og utvikling i fem byer (1993-2000), **Lokal Agenda 21 (LA21)** for «Bærekraftige lokalsamfunn», og «**Miljøvern i kommunene**» (MIK-reformen) preget tiåret. «Tenke globalt, handle lokalt» var oppfordringen for en mer miljøvennlig planlegging.

De nasjonale myndighetene sto for et svært omfattende og grunnleggende arbeid for god by- og stedsutvikling gjennom en lang rekke forsøks- og utviklingsprosjekter, evalueringsforskning, kunnskapsspredning og kompetansebygging. Alle erfaringene som ble høstet gjennom 90-tallets arbeid lå til grunn for utformingen av **Stortingsmelding nr. 23 (2001-2002) «Bedre miljø i byer og tettsteder»**. Meldingen oppsummerte kunnskap og erfaringer og la føringer for senere policy-utvikling på feltet med sentrale planprinsipper som har gyldighet den dag i dag. Slik kan meldingen sies å speile de lange linjene i by- og stedsutviklingsarbeidet; fortidens lærdom og erfaringer brukes til å utvikle planprinsipper for fremtidig by- og stedsutvikling. Her ble viktige planprinsipper trukket opp for a) funksjonelle og miljøvennlige by- og tettstedsstrukturer, og b) utvikling av bysentrum, lokalsentre og tettsteder. Knutepunktsutvikling og fortetting med kvalitet kom på dagsorden. Her ser vi hvordan planlegging og utvikling av fysiske og miljøvennlige strukturer med særlig fokus på sentrumsområder var sentralt.

Samtidig fortsatte nasjonale myndigheter med programmer og forsøksprosjekter, som **Programmet "Utvikling av miljøvennlige og attraktive tettsteder i distriktene 2001-2005 (Tettstedsprogrammet)**, som var et samarbeid mellom flere departementer med MD som sekretariat. 16 kommunesentre fra fire fylker deltok i programmet, som hadde et «bottom-up»-perspektiv med vekt på lokal mobilisering og deltakelse, særlig av kvinner og ungdom (som var «fracflytterne» fra distriktene). Det ble lagt stor vekt på spleiselag, partnerskap og utvikling av prosesskompetanse som grunnlag for gjennomføring av konkrete prosjekter for god stedsutvikling. **Utkantprogrammet** hadde for øvrig foregått rett forut (i perioden 1997-2001).

Som en forlengelse av Miljøbyprogrammet på 90-tallet kom **Pilot for miljøvennlige byer (2003-06)** og programmet **Framtidens byer**, som ble gjennomført i to faser i perioden 2008-14, med mange pilotprosjekter som rommet avtaler mellom 13 større byer, 4 departementer og næringsliv. KMDs program **Plansatsing mot store byer (2013-2017)** fokuserte på viktige plangrep for god byutvikling gjennom å samordne areal-, bolig- og transportpolitikken, kombinert med at urbane kvaliteter vektlegges. Tilskuddsordningen fra programmet er videreført gjennom det pågående arbeidet med å utvikle forpliktende byutviklings- og byvekstavtaler.

Kommunenes sentralforbund, KS, har også vært en viktig aktør og etablerte blant annet nettverksprosjektet **Livskraftige kommuner** om miljø- og samfunnsutvikling i samarbeid med MD (2006-10). Fra 2000-tallet og fremover har stedsutviklingsfeltet blitt utvidet ved at en rekke **folkehelse tema** er koblet inn fordi nærmiljøkvaliteter fremmer fysisk og psykisk helse. Folkehelsekoordinatorer jobber tverrsektorielt i kommunene, ikke bare med konkrete tiltak, men med planlegging og lokalsamfunnsutvikling (mer om dette senere).

I 2006 ble **Forum for stedsutvikling etablert** av MD, i samarbeid med KMD, Statens vegvesen, Husbanken, Riksantikvaren og Norsk Form. Forumet lever fortsatt og er en faglig samarbeidsarena for statlige institusjoner som arbeider med by- og stedsutvikling. I dag består forumet av KMD, KLD, Distriktsenteret, Riksantikvaren, Statens Vegvesen og Helsedirektoratet. Forumet utvides trolig i løpet av høsten med DOGA. Formålet med forumet er å øke den kommunale kompetansen på feltet, bedre det tverrfaglige samarbeidet mellom sektorer og forvaltningsnivåer, samt å fremme de positive, samfunnsmessige effektene av å satse på by- og tettstedsutvikling. Dette har forumet gjort

gjennom blant annet å spre kunnskap på nettportalen stedsutvikling.no og å være arrangør eller medarrangør sammen med fylkeskommunene for godt over 50 regionale og nasjonale konferanser. Eksempler på tema for konferansene er: * Stedets identitet * Stedet som omdømmebygger * Fortetting med kvalitet i byer og tettsteder * Den innovative stedet * Stedsutvikling og samarbeid * Et sted å jobbe, et sted å bo * Den flerkulturelle møteplassen * Byliv og næring i sentrum * Gode steder – gode liv. Den store variasjonen i temaer viser bredden i stedsutviklingsarbeidet.

I 2008 ble Distriktssenteret etablert som et **Kompetansesenter for distriktsutvikling**. Det var i **Livskraftige distrikter og regioner**, NOU fra 2004, at det ble anbefalt å opprette et nasjonalt senter som skulle videreføre erfaringene fra blant annet utkantprogrammet, småsamfunnsatsingen og bygdeutviklingsprogrammene, med sikte på å utvikle livskraftig næringsliv og bolyst i BygdeNorge. **I St. mld. nr 21 (2005-2006) - Med hjerte for heile landet**, foreslo regjeringen etablering av et kompetansesenter som en ytre etat tilhørende Kommunal- og regionaldepartementet (nå KMD). Senteret kobler forskning og praktiske erfaringer om lokalt utviklingsarbeid i kommunene, og er i direkte kontakt med en rekke kommuner gjennom sitt rådgivningsarbeid. De «jobber for å styrke kommuner og regioner sin evne til å utvikle attraktiv og vekstkraftige lokalsamfunn», blant annet når det gjelder hvordan kommunen utøver sin samfunnsutviklerrolle og hvordan den i samspill med lokalsamfunnets aktører styrker utviklingskapasiteten i kommunen. De har et særlig fokus på å øke bevisstheten og kunnskapen om småbyens rolle for en balansert regional utvikling. Senteret har en omfattende kunnskapsspredning innenfor disse hovedtemaene (www.kdu.no): * Bolig og bomiljø * Inkludering * Medvirkning og involvering * Næringsutvikling * Omdømme * Omstilling * Regionalt samarbeid * Samfunnsplanlegging * Stedsutvikling * Tilflytting *. Etter regjeringsskiftet i 2013 fikk senteret en rolle i kommunereformen og i det nye **Byregionprogrammet (2013-18)**, et utviklingsprogram der hele 213 kommuner i 37 byregioner har deltatt i arbeidet med å styrke det regionale samspillet mellom by og omland for å øke den regionale vekstkraften.

I tillegg til mange lokale og regionale tilflyttingsprosjekter- og kampanjer, er det gjennomført større nasjonale utviklingsprosjekter for å øke steds-kvaliteter og bostedsattraktivitet rundt om i landet.

Bolystprogrammet (2009-2013) var et utviklingsprogram i regi av KMD som skulle bidra til at distriktskommuner skulle bli mer attraktive å bli boende i eller flytte til. Samlet fikk 147 pilotprosjekter nærmere 179 millioner kroner. Tematisk handlet prosjektene særlig om tilflytting, integrering, ungdom, kulturbasert steds- og næringsutvikling og omdømme, og frembrakte nyttige erfaringer og råd til andre kommuner. Evalueringen av Bolyst viste at et stort mangfold av aktører var mobilisert og at innsatsen i prosjektene sannsynligvis kan bidra til økt stedstilhørighet. Dessuten at Bolystmidlene utløste ytterligere midler fra kommuner og regioner, og nye tilskuddsmidler.

BLEST-programmet: Bolyst og Engasjement i Småbyer og Tettsteder (2006-2010) ble startet av KMD i regi av Husbanken. Samlet deltok 20 kommuner med småbyer og tettsteder, samt et nettverk av gjenreisningsbyer i midt-Norge, med ulike prosjekter. Evalueringen viste at Blest skapte stort lokalt engasjement og bred medvirkning fra lokalbefolkningen, og at god organisering og politisk prioritering lokalt (derfor) var viktig for å lykkes.

LUK - Lokal samfunnsutvikling i kommunene (2010 til 2014) ble etablert av KMD for å styrke fylkeskommunenes rolle som aktiv rådgiver og støttespiller for kommuner med utviklingsbehov. Målsettingen var å heve utviklingskompetanse og bevissthet i kommunene.

St.meld. 18 (2016-2017) Berekraftige byar og sterke distrikt. Dette var første gang siden 90-tallet at byer og distriktene ble behandlet i samme melding. Meldingen representerer et viktig skritt i retning av mer samordnet innsats basert på lokale forutsetninger, både for fysisk stedsutvikling, livskvalitet og økonomisk vekst. Samspillet mellom byer og omkringliggende distrikt er sentralt. Den meisler ut en overordnet retning for å skape vekstkraft og likeverdige levekår i alle deler av landet. Det er et

stort fokus på omstilling og et konkurransedyktig næringsliv, blant annet gjennom innovasjon, samferdsel og skattepolitikk. De statlige planretningslinjene for samordnet bosetting-, areal og transportplanlegging legges til grunn for politikktutforming, sammen med tiltak for å bedre samfunnsplanleggingen og planprosesser, styrke samordning og medvirkning. Alle de ulike bærekraftsdimensjonene settes i sammenheng, samtidig som stedsutvikling ses i sammenheng med offentlige tiltak og innsatser for næringsutvikling og utdanning. Mangel på kompetanse er en gjennomgående utfordring for små og mellomstore byer og regionale sentra i distriktene, noe som påvirker så vel næringslivets omstillingsevne som befolkningssammensetning- og ressurser på stedet. For å tiltrekke seg og holde på folk er det viktig både med steds kvaliteter, gode tjenester og levende sentrumsområder. Mange andre «stedsutviklingstiltak» og tema har plass i meldingen; fysiske uteområder og grønnstruktur, uterom og møteplasser, kulturminner- og miljøer, områdesatsinger i utsatte områder, nærmiljøkvaliteter og sosial inkludering. Denne meldingen vil høyst sannsynlig representere lange linjer fordi planprinsippene og samordnet policy vil ha gyldighet i mange år framover.

Nasjonale myndigheter har drevet omfattende kunnskaps- og veiledningsarbeid om by- og tettstedsutvikling med særlig vekt på kommuner og fylkeskommuner, og brukt mye ressurser på FoU-arbeid og spredning av erfaringer og gode eksempler på stedsutvikling. Inspirasjon og gode eksempler fremmes også gjennom nasjonale priser. **Statens byggeskikkpris** ble etablert så tidlig som i 1983 og delt ut årlig til 2016 – med Husbanken som sekretariat. I år (2018) ble **Statens pris for byggkvalitet** lansert som en videreføring av byggeskikkprisen. Direktoratet for byggkvalitet (DiBK) har sekretariatet for den nye prisen. **Statens bymiljøpris** ble etablert av MD i 2002. Ti år senere (2012) innførte KMD prisen **Attraktiv stad**. De to prisene ble slått sammen f.o.m. 2015 og videreført under navnet **Attraktiv by – Statens pris for bærekraftig by- og stedsutvikling**. Distriktssenteret har sekretariatet for prisen, som deles ut av kommunal- og moderniseringsministeren. Prisen skal belønne planlegging og gjennomføring av bærekraftig by- og stedsutvikling med høy kvalitet. Alle tre hoveddimensjoner ved bærekraftsbegrepet skal tillegges vekt; økonomisk, sosialt, miljømessig. Prisen retter seg mot små, mellomstore og store byer, også steder uten bystatus.

3. Tema i stedsutviklingen

I denne bolken tar jeg for meg utvalgte tema jeg synes er helt sentrale i stedsutviklingen. Temaene presenteres som en blanding av fakta, erfaringer fra mitt forskningsståsted og refleksjoner rundt hva som kan være hhv. lange linjer og endringer.

Fra natur- og miljøvern til klima og bærekraft

Mitt inntrykk er at mens 1980-tallet var preget av nærmiljøpolitikk, en relativt vid sådan, var natur- og miljøvern samlende begreper på 1990-tallet sammen «første generasjon» bærekraft, som ble knyttet sammen med lokalsamfunn: bærekraftige lokalsamfunn. I det første tiåret av 2000-tallet var det begrepene livskraftige lokalsamfunn og ikke minst attraktivitet som ble sentrale, hele tiden med miljøvennlige byer og tettsteder som en gjennomgående tematikk. Næringsutvikling har hele tiden vært en grunnplanke, spesielt i forbindelse med distriktpolitikken, og som en tydelig del av attraktivitetsindikatorer, noe som fikk sterkere oppmerksomhet på denne tiden. Økonomisk bærekraft kom gradvis mer inn. Det siste tiåret frem mot 2018 har bærekraft kommet med fornyet og utvidet styrke som legger 17 bærekraftdimensjoner til grunn for formingen av lokalsamfunn innenfor hovedtemaene miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft.

«Natur- og miljøvern» heter nå «miljø og klima» og «det grønne skiftet» er etablert som begrep og ambisjon. Miljøvern-departementet har skiftet navn til Klima- og miljødepartementet, mens

Kommunal- og moderniseringsdepartementet har overtatt tidligere MD sin planfaglige avdeling. Hva som er problematisk på miljøfeltet har på visse områder endret seg. Tidligere var det for eksempel et stort problem med *forurensing* i vassdrag og havnebasseng. I dag er det bybadebrender og elvebreddeboliger der det før ikke var annet enn industri eller forfalne lite attraktive arealer. Mye har skjedd på dette feltet. Luftforurensing inngår i det større begrepet *klimatrusse*, og klimaendringer som gir mer flom og rasfarer har fått småkommuner i distriktene til å erkjenne at miljøproblematikken ikke bare er noe som finnes i storbyer. «Vann og avløp» ble brått noe mer enn tekniske spørsmål i byer og bygdesentrum, også de som jobber med arealplanlegging og sentrumsutvikling må forholde seg til lokaliseringer ut fra slike endrede premisser. Det har vært gjort store faglige innsatser på dette feltet for å styrke kunnskap og iverksette forebyggende tiltak. Samtidig har det foregått en operasjonalisering og politisk og faglig kunnskapsutvikling om hvordan man skulle arbeide for konkret å styrke bærekraft-dimensjonene. Hvordan komme fra store ord og gode intensjoner til konkret handling? At dette er et felt der man stadig er på vei, er det vel liten tvil om. I dag er faglige krevende utfordringer blant annet knyttet til hvordan koble *miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft* slik at de bygger opp om hverandre og ikke forhindrer hverandre. Svaret er ikke gitt og mange må tenke nytt. Offentlige myndigheter har et særlig ansvar, men det synes også som bedrifter og konserner de siste årene i stadig større grad jobber med bærekraftdimensjoner og kommuniserer det som en viktig del av deres profil. Bærekraftdimensjonene ligger også til grunn for arbeidet med en mer samordnet politikk innen EU for utvikling av byområder, der Urban Agenda skal stimulere til vekst, levedyktighet og innovasjon og samtidig takle sosiale utfordringer. I Norge deltar nå byene Larvik, Trondheim, Stavanger og Oslo i ulike partnerskap innenfor Urban Agenda for å utvikle sunnere og bedre løsninger for byer og regioner.

Trafikksanering- og miljøvennlige løsninger, som skulle gi både tryggere og sunnere nærmiljøer med mindre støy og forurensing, var høyt prioritert på 1990-tallet. Lekegater og gatetun var noe nytt i gamle bystrøk. Det var mye debatt om «humper og dumper» i vegbanen. I mange småbyer og tettsteder ble riksvegen som gikk tvers igjennom sentrum flyttet ved at man bygde omkjøringsveger; miljøgevinsten var klar, men det førte mange steder til dokumentert nedgang i detaljhandelen da gjennomkjøringstrafikken ble kraftig redusert. En annen løsning var miljøgater på lokalsamfunnets premisser, som begynte som prøveprosjekt i 1990-94 i regi av Statens vegvesen, som i alle de tre tiårene også har arbeidet med estetikk rundt veg- og gateprosjekter. Allerede i 1988 hadde de opprettet «Vakre vegers pris», mens de i den senere tiden har drevet samarbeidsprosjektet «Våre gater og plasser» sammen med Riksantikvaren. Samtidig har de utarbeidet en egen «Vegvesenets arkitekturstrategi» (2012) og økt antallet arkitekter og landskapsarkitekter betydelig for å jobbe med gode løsninger med estetikk, vegetasjon og landskapsformasjoner. De har også arbeidet med strategier for sykkel og gange; Norge var først ute med en nasjonal gå-strategi for å øke forståelsen for gåendes behov, og pilotprosjektet med sykkelbyer har spredd seg til i dag å omfatte et sykkelbynettverk med 89 kommuner og 16 fylkeskommuner.

Ellers er endringer i et trettiårs-perspektiv på trafikkfeltet knyttet til utslipp; først kom blyfri bensin og så kom el-bilene. For øvrig må jeg slå fast at en lang linje, en evig tilbakevendende debatt, er spørsmålet om stengning av sentrumsgater for biltrafikk, parkering og tilgjengelighet med bil. Typiske interessekonflikter foregår også i dag mellom på den ene siden butikkeiere, handelsdrivende og innbyggere som vil «kjøre til døra og parkere foran butikken» og lokale og nasjonale myndigheter som vil fremme miljøvennlige og bærekraftige bysentrum på den andre siden. Noen mener nedgang i handelen i sentrum skyldes etablering av bilfrie sentrumsgater. Men at netthandelen har eksplodert de siste par årene kan like gjerne være en hovedforklaring (mer om dette senere). For øvrig har en annen transport-sak endret sentrum i mange små og mellomstore byer i løpet av de siste ti-femten årene: rutebilstasjonen, som var det sydende hjertet i byen, er nå lokalisert utenfor sentrum og erstattet med holdeplasser. En klar miljøgevinst, men rutebilstasjonen som «sosial møteplass» og sjekkeplass for ungdommen er borte. Og rutebilene er blitt busser. Som ofte går på biogass.

Folkehelse er blitt knyttet sterkere til stedsutviklingsfeltet. Selv om koblingen mellom sted og folkehelse kan sies å ha vært der helt fra Sunnhetsloven av 1860, som skulle sikre frisk luft, rent vann og sollys, så var det først på 2000-tallet at det ble satt i gang systematiske forsøk med folkehelse og planlegging gjennom «Helse i plan»-prosjektet, som også siktet mot samarbeid og partnerskap for folkehelse. En egen Folkehelselov trådte i kraft i 2012 for å sikre samfunnsutvikling og miljø som fremmer helse og forebygger uhelse. I dag er det etablert som et eget tverrfaglig satsingsfelt for å skape gode steds kvaliteter som øker trivsel, tilhørighet, aktivitet, fysisk aktivitet, grønne kvaliteter, anlegg og arealer for opplevelser og sosiale møter. Nærmiljø og lokalsamfunnsutvikling er definert som eget utviklingsområde i folkehelsepolitikken til Helse- og omsorgsdepartementet/Helsedirektoratet, og siden 2015 har «Nærmiljøprosjektet» pågått i åtte fylker med vel 40 kommuner som deltakere. Folkehelsekoordinatorer fra kommunene er nå jevnlig å se – og høre – på seminarer og konferanser om stedsutvikling. Det virker som funksjonen, som i oppstarten var noe isolert, nå er vokst til reelle tverrsektorielle innsatser i kommunene. Ellers må jo legges til her at Tobakkskadeloven, kalt Røykeloven, som fra 2004 forbød røyking på restauranter, kaféer og utesteder, hadde vesentlige implikasjoner for utelivet i sentrum av byer og tettsteder. Men det gikk ikke slik skeptikerne fryktet, at folk ville slutte å gå ut, tvert imot økte antall uteserveringer mange steder og de ble mer attraktive med god luft. Og: det ble kreative uteromløsninger for røykere. Mens folk flest tidligere kanskje forbandt folkehelse med Nasjonalforeningen for folkehelse, er dette nå blitt et etablert begrep som knyttes til brede innsatser for å fremme helse og gode steds kvaliteter.

Kulturarv, kulturminner- og miljøer. Et annet tema som helt fra 90-tallet har inngått i stedsutvikling er kulturarv som kulturminner- og miljøer i byer og tettsteder. Det har funnet sted en endring som startet tilbake på 70- 80-tallet da man begynte å rehabilitere bygde miljøer heller enn å sanere dem, en tematikk som var gjenstand for diverse innbyggeraksjoner og protester mot riving. I 1998 ble Riksantikvarens By- og tettstedsseksjon opprettet og det har der vært stor aktivitet knyttet til fysisk stedsutvikling, rådgivning og veiledning med nye metoder som DIVE (kulturhistorisk stedsanalyse) og opplegg for lokale kulturminneplaner. Samme år etablerte Riksantikvaren, Norsk Form og Husbanken et samarbeid om å arrangere regionale konferanser med tema "Estetikk, byggeskikk og historiske verdier" rundt om i hele landet. Dette samarbeidet var en forløper til Forum for stedsutvikling. «Vern gjennom bruk» har vært styrende for å se kulturminner som en *ressurs for stedsutvikling*, og Riksantikvaren har laget en egen «Bystrategi» for dette arbeidet. Denne strategien sammenfaller med den økende – og betydelige – interessen som har vokst frem om stedsidentitet som stedets særpreg og kvaliteter. Unike bygningsmiljøer og landskap bidrar til at stedet har sin egen identitet og atmosfære og gjør at det skiller seg fra andre steder. Fra mitt eget NIBR-ståsted ser jeg også hvordan tidligere industriområder- og lokaler etter hvert er tatt i bruk til nye formål og er blitt kule kaféer, arena for kunst og kultur av ymse slag, sosiale møtesteder og arrangementsplasser, boliger, verksteder, co-working spaces etc. Identitetsbærende bygninger som har betydd mye på stedet tilfører stedets identitet noe nytt og «tidsriktig». Noen steder blir det konflikter, som da Odda kommune satte i gang prosessen med å få smelteverket inn på Unescos kulturarvliste, noe enkelte andre syntes var noe tull og ønsket lokalene ombygd til kjøpesenter (3).

Kulturens instrumentelle verdi i stedsutviklingen. «Det er mange gode grunner til å satse på kultur. Den viktigaste er kulturens egenverdi: At vi som menneske har godt av å nyte kulturelle inntrykk og sjølv vere med å skape kultur», het det i et hefte fra ABM- utvikling i 2005 (4). Samme sted vises det imidlertid til flere eksempler på bruk av kultur til å utvikle lokalsamfunnet eller byen. Kulturens *egenverdi kontra instrumentelle* verdier har vært debatt-tema i mange år, en debatt som fikk et fornyet perspektiv da kultur ble sterkere knyttet til stedsutvikling. Kultur som satsingsområde i reiseliv, kultur som viktig element i stedidentiteten, kultur som møteplass og kultur som næring, - det har ikke manglet på nyttetenkning rundt kulturen.

Kulturens instrumentelle rolle ble skrudd enda noen hakk opp som katalysator for økonomisk vekst da Florida med sin bok «The Creative Class» ble en inspirasjonskilde fra 2002 og utover (5). Ett eksempel: I Trøndelag tok fylkeskommunene mål av seg til å bli «den mest kreative regionen i Europa» da man startet prosjektet «Kreative Trøndelag» i 2003 med sikte på å bli en pilotregion innen kulturbasert næringsutvikling. Fyrtårnene var kultur, teknologi og byutvikling (6). Å ta mål av seg til «å integrere kunst- og kulturaspektet i alle deler av samfunnsutviklingen», som trønderne skulle, er for så vidt en type «hårete mål» som flere burde vurdere. Jeg er enig med kunsthistorieprofessor Siri Meyer i Bergen som på denne tiden påpekte at i andre land brukes kunstnere og humanister i innovasjonsprosesser, - foranledningen var at kulturdepartementet ikke var invitert med i den tverrdepartementale gruppen som utformet en strategisk plan for norsk innovasjonspolitik; «Fra idé til verdi» (7).

Det har vært jobbet mye med dokumentasjon om at kultur kan lønne seg, altså *verdiskapingen* som skulle legitimere satsing på kultur, enten det var teater, billedkunst, musikk, skulpturlandskap eller kulturarv. Stortingsmeldingen «Kultur og næring» ble lagt frem i 2005, med en overordnet målsetting om å øke forståelse av at kulturnæringer skaper verdier. NIBR bidro selv til dette perspektivet; kollega Ragnhild Skogheim og jeg hadde NFR-prosjektet «Kulturarv og stedsidentitet» der vi analyserte kulturarvens betydning for identitetsbygging, profilering og næringsutvikling i byene Fredrikstad, Arendal, Ålesund og Narvik (8). Uansett om det kan måles direkte eller ikke: egenverdien i ulike kulturformer – og uttrykk taper seg vel ikke ved at de også har positive effekter for stedets utvikling og attraktivitet, for så vel hverdagsliv som reiseliv?

Næringsutvikling, verdiskaping og innovasjon har hele tiden vært en grunnstamme for annen stedsutvikling, nasjonalt knyttet an til distriktsutvikling og til at «det skulle bo folk i hele landet». Regionalpolitisk avdeling i KMD har vært og er en viktig aktør for denne tematikken med koblinger til demografiske endringer og bosettingsstrukturer. De uttrykker at det som klart har endret seg er at det tidligere var størst fokus på å skaffe flere arbeidsplasser, mens det nå er det gjennomgående behovet for arbeidskraft på mange mindre steder som får mye oppmerksomhet. Dette har bidratt til at også tema om bostedsattraktivitet (for arbeidskraft) har vært viktig; som tilgang på boliger, tjenester, livskvalitet og likeverdige levekår. Programmene Bolyst og BLEST (omtalt i forrige bolk) er uttrykk for dette.

Samtidig har næringsutvikling og verdiskaping hatt svært *varierende rammebetingelser*; fra 1988 som året da jappetiden tok slutt, finanskrisen, oljeboom, vekst og jobbskaping, ny finanskrisen i 2008, flere år med rekordlave oljepriser og økende ledighet i deler av landet. Strukturendringer innebærer også nye næringer og lokalisering av stor betydning for mange steder rundt i landet, som at småbyer og distriktsregioner er arena for nye sjømatnæringer, havbruk, olje- og gassvirksomhet, subsea-teknologiske bedrifter o.a. I tillegg har det vært en kraftig økning i reiselivsbransjen mange steder, så mye at enkelte småsteder i dag plages av det som nå kalles overturisme. Også variasjonene i dette bakteppet bør en ha med seg i forståelsen av hvorvidt det har vært reelle endringer eller om det «hele tiden har vært det samme». Det har det ikke. I den nye *Perspektivmeldingen* til regjeringen (Regionale utviklingstrekk 2018) kan vi lese at alle fylkene har hatt vekst i verdiskaping og sysselsetting de siste årene, med høyest sysselsettingsandeler i Oslo og i kystfylkene fra Rogaland til Trøndelag (9). En ny sentralitetsindeks gir for øvrig et bedre bilde av regionale utviklingstrekk med en rangering av kommuner etter folks tilgang til arbeidsplasser og tjenester. Denne indeksen gir et oppdatert og mer presist bilde av senterstruktur og bosettingsmønster i Norge. Om næringsmessig innovasjon sies det i Perspektivmeldingen at på landsbasis er drøyt halvparten av foretakene engasjert i produkt- og prosessinnovasjoner, mens Trøndelag og Oslo og Akershus scorer høyest samlet på ulike innovasjonsindikatorer. Ellers må nevnes at Smart City- teamet i Innovasjon Norge skriver om smarte byer og samfunn at «Smart teknologi skaper nye muligheter for å få bedre

tjenester for innbyggere, mer effektiv og smartere drift av offentlig og privat sektor, og utgjør et enormt marked for næringsutvikling».

Sentrumsutvikling i små og mellomstore byer og tettsteder. Også for tre tiår siden var det både nasjonalt og lokalt mye oppmerksomhet rundt *sentrum i byer og tettsteder*, en tematikk som er høyt på dagsorden også i dag. Hva ligger en eventuell dreining eller fornyelse i? Også den gang var trafikksanering, gang og sykkel, grønne lunger og levende sentrum på dagsorden. Det har skjedd mye trafikksanering- og regulering, men fremdeles er det høylydte debatter om bilbruk i sentrumsgater, både i større og mindre byer. Fortetting, knutepunkt og kompakt by- og stedsutvikling er med fornyet kraft et sentralt spørsmål, der miljømessige begrunnelser fra politisk og faglig hold nok bejubles av eiendomsbransjen som får legitimitet til å bygge høyere og tettere på sentrale tomter. Det kan etter min mening være et noe problematisk interessefelleskap. Men vi ser også at det de siste årene er blitt mer vanlig å lokalisere skoler, lekeplasser og sosiale møteplasser i sentrum. Og mye har skjedd med fysisk opprusting og transformasjon av byrom! Likevel er det fremdeles mange pregløse sentrum med lukkede og stygge bygg. Nylig fikk Alta og Førde sine pass påskrevet i et NRK-oppdrag om stygge byer i Norge. Temaet debatteres jevnlig.

Ellers er den regionale betydningen av bysentrum blitt tydeligere de siste par tiårene. By-omland-perspektivet rommer også forståelsen av hvor viktig det er for en regions attraktivitet at den har en livskraftig by eller et regionsenter, og at sentrumsområdet fremstår som levende og pulserende. «Levende sentrum» er et uttalt mål i mange kommunale planer og strategier. Allerede på 90-tallet så man tendenser til utarming av sentrum da kjøpesentre for alvor begynte å bli etablert som bilbaserte magneter utenfor sentrum. Myndighetene iverksatte «kjøpesenterstopp» først i 1999 og kom så med en ny kjøpesenterbestemmelse i 2008 som skulle vare i ti år, dvs. at den nå er falt bort. Målet var å få en mer bærekraftig og robust by- og tettstedsutvikling og å begrense klimagassutslippene. KMD understreker at den nasjonale politikken ligger fast, og at disse hensynene nå dekkes av de statlige planretningslinjene for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging. Dette kan for øvrig sies å være en av de lange linjene, men med negativt fortegn, ettersom det den dag i dag er et problem. De siste ti-femten årene er det etablert mange kjøpesentre sentralt i bysentrum, men også disse suger kundene ut av tradisjonelle handlegater. Halvdøde sentrumsområder er et stort problem i byer og tettsteder, derfor igangsatte DOGA (Design og arkitektur Norge) pilotprosjektet «Levende lokaler» i 2016-18 i Tromsø, Lærdal og Arendal. Hensikten var å fylle tomme lokaler og områder med nye aktiviteter og virksomheter, og stimulere innovative samkapingsprosesser. Fra NIBR følgeevaluerte jeg dette vellykkede prosjektet som rommet nye og utradisjonelle og kreative måter å bruke sentrum på; fra butikkmiks til bylivsmiks, fra ren handel til den flerfunksjonelle byen. Rapport, utstilling og veileder er nå tilgjengelig (10). I dag er det andre og nye trusler mot handel og service i bysentrum: hvem hadde trodd at det som i 1988 gikk under navnet postordre (handel via kataloger som ble sendt i posten) i 2018 skulle oppstå i ny drakt som netthandel og ta fullstendig av? På fem år har handelen i norske nettbutikker økt med 101 prosent, mens butikkhandel økte 2 prosent, skriver Kommunal Rapport som har satt søkelys på fenomenet (11). Netthandelen med utlandet har økt hele 281 prosent i samme periode, og i 2017 mottok Posten i totalt 15 millioner pakker bare fra Kina. Ser vi tretti år frem i tid, til 2048, er det svært usikkert hvordan handel, eller mangel på handel, vil ha transformert byene. Allerede om få år kan ting være dramatisk endret om ikke «alle gode krefter» i kommunen og lokalsamfunnet går sammen om kreative og innovative innsatser.

Bysentrum som bosted har fått fornyet oppmerksomhet. Sammenlignet med 1988 er bysentrum i 2018 blitt mer attraktivt som bosted, særlig for generasjon 55+ som selger eneboligen og kjøper lettstelt leilighet i sentrumsområdet med «kort vei til alt» og utsikt til lenger periode med selvstendighet og uavhengighet, trivsel og sosialitet. «Rullatoravstand til polet», som en av mine informanter i et regionsenter sa det. Lokale myndigheters hodepine er – eller bør være – den ensidige befolknings sammensetningen dette kan gi; en blanding av velstående pensjonister i dyre, nye leilighetskomplekser side om side med mindre ressurssterke svake grupper i dårligere, gamle

byboliger. Jakten på barnefamilier som byboere i sentrumsområder er startet også i små- og mellomstore byer, og spørsmålet er blant annet om man kan transformere eksisterende sentrumslokaler til byboliger for denne målgruppen. Den kommune som finner nøkkelen til å lykkes i denne jakten, og viser vilje til å bruke den, vil garantert få mange studiebesøk fremover!

Demografi, befolkningsutvikling, bosetting. Demografiske faktorer har alltid vært viktig i stedsutvikling, selvsagt fordi befolkningens mengde- og sammensetning betyr mye og stadig mer i den økende konkurransen mellom kommuner om å være attraktive for bosetting. Den nyeste Stortingsmeldingen om bærekraftige byer og sterke distrikter følger opp en lang politisk linje med målsettinger om å ha små skiller mellom regionene og holde på hovedtrekkene i *bosettingsmønsteret*. For å oppnå dette justeres målene mot regional balanse gjennom vekstkraft, og likeverdige levekår. I dag bor drøyt 80 prosent i byer og tettsteder. *Urbanisering, eldrebølge og innvandring* er viktige temaer både for urbane og rurale områder, men i bygder og småsteder i distriktene gir dette seg utslag i fraflytting og befolkningsnedgang, økende misforhold mellom andel eldre og yngre generasjoner i stedets befolkning, og økende andel innvandrere. SSB sine siste befolkningsframskrivninger viser at om 15 år vil det for første gang være flere eldre enn barn og unge. I følge Perspektivmeldingen har vi samlet i landet hatt en svært høy befolkningsvekst de siste årene, men denne er nå redusert, i hovedsak grunnet redusert innvandring, men også ved lavt fødselsoverskudd. Særlig distriktskommuner rammes av disse hovedtrendene. Innvandrere, som før mest fantes i større byer, og ble kalt gjestearbeidere og fremmedarbeidere, er nå arbeidsinnvandrere og minoriteter, iblandet flyktninger. Nå berger de befolkningsstatistikken også i småbyer og mindre steder rundt om i landet, sikrer elevgrunnlaget i den lokale skolen og utgjør arbeidskraft i private bedrifter og offentlige arbeidsplasser, særlig på helse-sosialfeltet. Integrering og bolyst for innvandrere er blitt nye tema for bygdekommuner som har fått et mye mer internasjonalt miljø. Ellers har utallige tilflyttingskampanjer og tilbakeflyttingsstrategier vært gjennomført for å få høyt utdannede barnefamilier til å flytte fra storbyregioner og (hjem) til småbyen eller bygda. (mer om dette i neste bolk).

Kunnskapsgrunnlag for stedsutvikling. Nasjonale og regionale FoU-prosjekter, erfaringsdelinger og nettverksarenaer har uten tvil vært viktig for kunnskapsbyggingen på dette feltet. Det er grunn til særlig å løfte frem at mange av fylkeskommunene har hatt sentrale roller over mange år i dette, også gjennom kunnskapsbasert veiledning til kommunene. Slik har de forvaltet sin utviklingsaktørrolle til beste for lokale stedsutviklingsprosesser. Hvordan kunnskapsgrunnlag for stedsutvikling bygges opp er også viktig. Her ser jeg kort på to ulike arbeidsmåter som har vært under utvikling og gradvis endret seg på disse tretti årene. Det ene er ulike stedsanalyser og det andre er medvirkning, der kunnskap og erfaringer fra ulike aktører hentes inn.

Fra fysiske til sosiokulturelle stedsanalyser. Stedsanalyser for å bedre kunnskaps- og beslutningsgrunnlaget i stedsutviklingen har i denne trettiårsperioden blitt mer vanlig. Miljøverndepartementet utga på begynnelsen av 90-tallet en veilederserie i *fysiske stedsanalyser* med råd og eksempler på arkitektoniske og visuelle stedsforminger, i varetakelse av kulturminner- og miljøer og veg/transportplanlegging. Veilederen fikk stor utbredelse og ble mye brukt i norske kommuner. Senere kom *DIVE fra Riksantikvaren*, en metode og et veiledningsmaterieell for kulturhistoriske stedsanalyser (12). På begynnelsen av 2000-tallet utviklet vi på NIBR metoden for *sosiokulturell stedsanalyse* som et supplement til fysiske stedsanalyser; vi anså det var behov for å øke forståelsen for dynamikker som former stedsutvikling, både den planlagte og den tilfeldige, og hvordan ulike aktører direkte og indirekte har betydning for utfallet (13,14). Begrepet henspiller på at steder konstrueres og rekonstrueres også gjennom sosiale og kulturelle prosesser og meningsdanning. Denne type analyser gir verdifull kunnskap som fagfolk og beslutningstakere kan

ta med seg inn i navigering i de lokale prosessene, som langt fra er en friksjonsfri arena. Veilederen fra 2006 viser både teoretisk og praktisk hvordan man kan identifisere innholdet i de tre dimensjonene *stedsbruk*, *stedsbilder* og *stedsinteresser* og få kunnskap om hvordan disse spiller sammen. Stedsbruken går på funksjoner og aktiviteter for hvordan stedet i vid forstand brukes. Stedsbilder går på ulike aktørers forestillinger og oppfatninger om hvordan stedet er med positive, negative og mangelfulle kvaliteter, samt hvilke potensial som eksisterer for fremtidig utvikling. Stedsinteresser går på å se at aktører med ulike ståsteder, behov og posisjoner kan ha ulike interesser knyttet til hvordan stedet kan eller bør utvikles. Noen er mer like enn andre og vi søker å identifisere sammenfallende, sprikende og motsetningsfylte interesser og å se hvordan noen har mer makt enn andre til å få sine interesser ivaretatt. Sosiokulturelle stedsanalyser er gjennomført i både småbyer, bygder, tradisjonelle bysentrum og drabantbyer, i tillegg til at mange studenter har brukt opplegget for empiriske case i sine masteroppgaver innen sosiologi og samfunnsgeografi.

Medvirkning som kunnskapsgrunnlag. Medvirkning er tillagt betydning som demokratisk institusjon og praksis, og som kunnskapsgrunnlag ved at ulike berørte stemmer involveres. I hele 30-årsperioden har medvirkning vært høyt på agendaen, men det er gradvis blitt en mer etablert og legitim arbeidsform, samtidig er det i større grad blitt lovfestet. Men dette er en arena der ulike og dels uforenelige interesser utspiller seg. En vedvarende kritikk i hele tretti-årsperioden har vært at det først og fremst er de ressurssterke som deltar i medvirkningsprosesser. En lang rekke studier av fysisk planlegging viser at den i stadig sterkere grad initieres og styres av private utbyggere som setter effektivitet fremfor medvirkning fra berørte parter, at lokale innbyggere og organisasjoner trekkes altfor sent inn i planprosessene og at vanlige tiltak som folkemøter har liten verdi utover informasjons- og meningsutveksling (likevel er disse en viktig del av demokratisk praksis). Sivilsamfunnets innspill blir reaktive og har liten kraft fordi de kommer inn når viktige beslutninger er tatt.

Men det synes å gå et klart skille mellom medvirkning i planprosesser for fysisk utbygging og medvirkning i lokalsamfunnsutvikling i byer og tettsteder, der mulighetene for innflytelse er bedre.

Utallige metoder er prøvd ut, evaluert, spredd i nettverk eller nedfelt i veiledere. Her finnes alt fra formaliserte råd som ungdomsråd og prosesser (etter PBL) til en lang rekke ordninger som favner lokaldemokrati i en eller annen form: innbyggerinitiativ med å fremme saker for kommunestyret med 500 underskrifter, innbyggerpanel, spørreundersøkelser, gjestebud, barnetråkk, folkemøter, workshops, stedsvandring etc. I alle disse årene har barn- og unges medvirkning vært et sentralt tema, selv om erfaringene og resultatene nok har variert stort. Vi kan for øvrig se en interessant dreining i begrunnelser for barn og unges deltakelse, fra individnivå til samfunnsnivå: fra at det var verdifullt for den enkelte basert på rettigheter og behov for å føle seg verdifull til at det er verdifullt for samfunnet som trenger barn og unges bidrag. Innenfor stedsutvikling er det nå dessuten vanlig å finne begrunnelser om at deltakelse og medvirkning kan bidra til å styrke unges tilhørighet til og engasjement for stedet og derved fremtidig bosetting (15).

De stille stemmene etterlyses stadig av fagfolk som baserer seg på menneskerettighetskonvensjoner og forpliktelsen til å gi dem egnede medvirkningsarenaer- og metoder. Det er dessuten nedfelt i PBL som et proseduralt krav fra 2008. Dette har fått mer oppmerksomhet de siste årene, og det er særlig innvandrere som har vært målgruppe for å teste ut nye metoder for deltakelse, mer enn ressursvake grupper. Selv laget jeg i 2016 en håndbok om dette for Oslo kommune basert på erfaringer fra Groruddalssatsing: «Alle på banen! Innbyggerinvolvering, tverrfaglig samarbeid og offentlig-privat samspill i områderettet arbeid»(16). KMD ga i 2014 ut en egen veileder med prinsipper og gode eksempler for medvirkning i planprosessene etter plan- og bygningsloven der det vises hvordan det kan tilrettelegges for deltakelse av private aktører (17). Hensikten er blant annet å styrke en

kunnskapsbasert planlegging. Det bør og nevnes at digitalisering som utvikling av ePlansak og plandialog utvider mulighetene.

Nå i 2018 er det to tendenser som er verdt å trekke frem. Det ene er at det arbeides med å utvikle en bredt anlagt «Folkeetråkk»-metodikk, der nasjonale aktører sammen med prosjekteier DOGA følger forsøksprosjekt i noen kommuner. «Seniortråkk» som NIBR og AFI utvikler på oppdrag fra Helsedirektoratet supplerer dette; her utvikles verktøy og metoder for å bruke eldre som ressurs for å utforme aldersvennlige lokalsamfunn (18). Det andre er at det i forbindelse med kommunereformen og sammenslåingsprosesser frem mot 2020 synes å være en fornyet og bredt anlagt innsats mange steder for medvirkning, samskaping og nye nærdemokratiordninger. Mange konkrete prosesser foregår nå under ledelse av fellesnemnda i nye (kommende) kommuner. Distriktsenteret har jobbet mye med innbyggermedvirkning i kommunereformen og på nettsiden deres ligger mye stoff om dette som inneholder råd og veiledning og mange konkrete eksempler og erfaringer fra ulike steder rundt om i landet.

4. Tidsånd, trender og tankegods

I denne siste bolken presenterer jeg det som fra mitt ståsted i anvendt samfunnsforskning ses som sentrale trender. Trendene kan komme til uttrykk som tankegods eller som tiltak og arbeidsmåter, og jeg reflekterer rundt hvordan disse har preget – og preger – stedsutviklingsfeltet. Jeg prøver å få øye på så vel lange linjer som endringer og å sette det inn i en samfunnsmessig kontekst. Men først litt om teknologisk utvikling og digitalisering som på ulike måter har betydning for stedsutviklingen.

Teknologisk utvikling og digitalisering. Innovasjon Norge sier om Smart Cities at det er viktig at «vi bygger samfunn ved å bruke bærekraftige ressurser effektivt, at vi tilfredsstiller behovene til innbyggerne og at vi har god økonomisk vekst. I takt med urbanisering og en stadig økende befolkning, går den teknologiske utviklingen i rasende fart. Noen av de store trendene er Big Data, Internet of Things, IKT og digitalisering, som vi nå bygger våre fremtidige byer på». Ser vi bakover i tid så har teknologisk utvikling, både direkte og indirekte, hatt store konsekvenser, også for ulike sider ved by- og stedsutvikling. Det er egentlig en for stor oppgave i denne settingen å gå inn på dette tema, men jeg plukker noen høyst ulike eksempler for at vi skal ha det med oss. Ikke minst for å tenke fremover: det er umulig å forutsi situasjonen tretti år *frem i tid!* Her er noen tanker om helt forskjellige implikasjoner av teknologisk utvikling for stedsutvikling slik det ser ut i dag:

1) *Dialog og meningsdanning.* Digital teknologi har på få år revolusjonert både kommunikasjon og lokalsamfunnet som demokratisk arena, på godt og vondt. Det er mye lettere å få til kommunikasjon mellom politikere, innbyggere og lokale fagmyndigheter. Det er mange flere stemmer som kan få ytret seg om hva som er bra for stedets utvikling og det finnes kanaler for å få spredd budskapet og få i gang diskusjoner med andre. Samtidig dukker nye fenomen opp, som ekko-kamre og algoritmer som styrer hvem som blir eksponert for hva. Ikke sjelden hører vi om lokalpolitikere som utsettes for hets, hatmeldinger og sjikanering på nett, noe som gjør at de ikke lenger orker å bruke engasjementet sitt til beste for utviklingen av lokalsamfunnet. Jeg har selv intervjuet ordførere med lang fartstid og tykk hud som kaster inn håndkledet. Begge disse nye fenomen er en alvorlig trussel mot demokratiet!

2) *Stedstilhørighet og samhørighet* har alltid vært grobunn for engasjement i stedsutvikling, noe som jeg tror styrkes gjennom å være med i stedsbaserte grupper på sosiale medier, som «Vi - som - er - fra»- grupper på Facebook eller Instagram-grupper som deler bilder fra stedet. Noen av disse er

levende lokale «historielag» som sikkert styrker interessen for stedsminner og endringer i stedets identitet opp gjennom årene.

3) *Digitale medvirkningsverktøy*, som app'er til bruk i stedsvandring som registrerer kvaliteter, mangler og minuser i nærmiljøet er nå under full videreutvikling. Tråkk-metoder brer om seg. Gevinsten ved direkte digital kartfesting- og bearbeiding er stor for planleggere og politikere. Selv holder jeg som nevnt ovenfor på med metodeutvikling av seniortrakk og medvirkning i lokalsamfunnsutvikling, der de eldres registreringer går direkte til våre pc'er og lett kan sammenstilles og bearbeides for presentasjon (NIBR og AFI: prosjekt 2017-18).

4) *Tilflytting og tilbakeflytting* har alltid vært viktig i arbeidet med attraktiv stedsutvikling. Fra å være utelukkende basert på personlige møter og papirbasert informasjon er dette nå supplert med digitale markedsføringer og kampanjer, direkte kontakt mellom utflyttet ungdom og hjemkommunen, eller digitale portaler der næringsliv og offentlige aktører i regionen kan koble seg med jobbsøkende unge voksne og andre. Dessuten: potensielle tilflyttere kan nå, i motsetning til tidligere, langt lettere skaffe seg digital informasjon om stedets muligheter og kvaliteter, enten det er boliger, jobber, skoler, friluftsliv, kulturliv og infrastruktur.

5) *Stedsmarkedsføring fra folk flest*. Via sosiale medier foregår det daglige en enorm spredning av (mest positive) bilder fra hjemsteder og besøkssteder som viser bygde miljøer, kulturminner, opplevelsesmuligheter, natur, kultur etc.

6) *Den digitale barndommen* er bare de ti siste årene forvandlet, hvor store er ikke da forskjellen fra 1988? Da hadde barn 1 norsk TV-kanal, ingen hadde mobiltelefon og de første dataspillene kom tidlig på nittitallet, da gikk barn på besøk til de som var så heldige å ha disse nye leketøyene. I dag er skjermtiden mangedoblet, bekymringene likeså, og: uteområder, lekeplasser, aktivitetsarenaer og skogholt som stedskvaliteter brukes tilsynelatende mye mindre enn bare for få år siden. En ting er at det gjør noe med barnas sosiale relasjoner, det gjør også mye med «livet mellom husene» og stedets karakter og atmosfære. I dag har kommunale budsjetter sikret utbygging av lekeplasser, skateramper, klatrevegger og ballbinger, og selv om noen av disse er populære og det myldrer av unger der, så er det mange steder triste og tomme anlegg. At barneaktiviteter er blitt mer organiserte til faste treningstider i løpet av de siste tiårene hører også med til dette bildet.

Alle de påfølgende trender og utviklingstrekk henger på en eller annen måte sammen; de handler om tankegods og perspektiver som ligger til grunn for aktive innsatser med å skape attraktive byer og steder og for å styrke tiltrekningskraften på mennesker og bedrifter. Stedskonkurranse og stedshierarkier er blitt nye realiteter eller har fått nytt innhold på disse tre tiårene.

Fra naborivalisering til stedskonkurranser

Kniving mellom nabosteder har opp gjennom tidene fått mye plass i medier, lokalrevyer og skjønnlitteratur; som Kjell Aukrust sine gamle Flåklypa-beskrivelser av fightene mellom Alvdal og Tynset eller den nye TV-serien «Heimebane» om fotballaget i Ulsteinvik der erkefienden beskrives som «Jævla Ålesund!», - byen og den regionale storebroren. Men også nabobyer- og bygder av nogenlunde lik størrelse har hatt lange tradisjoner i øvelsen å knive med naboen om rangordningen i *stedshierarkiet*, med anstrøk av vennskapelig rivalisering, som for eksempel Ørsta og Volda eller Fredrikstad og Sarpsborg. «De har alltid vært litt kjepphøye i Fredrikstad», uttalte sportsredaktøren i Sarpsborg Arbeiderblad til A-magasinet for ti år siden, der han også hevdet at Fredrikstad hadde

rappet uttrykket «lange flate ballær» fra Sarpsborg Fotballklubb (19). Uttrykket ble gjort til filmtittel av Harald Zwart. Landsdeler kniver også, selv om det nok er en del mytespinning ute og går, eller: morskap med å holde det ved like. «Ingen kan si østlending så foraktfullt som en bergenser. Nei, ikke et ord i det norske språket lyder så ynkelig og usselt som når en bergenser harker, snerrer, ja spytter ut østssstlææning!» het det i en artikkel i magasinet Dagbladet i 2007. Anledningen var at østlendingen Trond Espen Seim hadde fått hovedrollen i filmatiseringen av Varg Veum, et bergensk litterært ikon skapt av Gunnar Staalesen (20).

Mens den tradisjonelle knivingen går mer på «å være best» og vinne symbolske prestisjekamper, så går den nyere stedskonkurransen på å komme godt ut av de mange øvelsene idet overordnede mesterskapet om å bli et (mer) attraktivt sted. «Hvordan kan kommunen arbeide for å bli mer attraktiv for fastboende, besøkende og næringsliv?» leser vi først på hjemmesiden til Distriktsenteret. Stedsutviklingsprosjektene dreier seg om dette; om å være *det foretrukne stedet*, stedet som tiltrekker seg og holder på mennesker og ressurser. Ikke bare kvantitativt, kvalitetene er likeså viktige som mengden. *Attraksjonskraft = tiltrekningskraft*. Men når mobiliteten øker så utvides deltakerlista og nabokommuner oppdager at de egentlig må spille på lag mot en fjernere konkurrent; det er de funksjonelle nærregionene (BA-regioner) som konkurrerer med hverandre om næringsetablering, bosetting og besøk, og av og til om lokalisering av statlige og fylkeskommunale institusjoner. Kanskje har samarbeidsorienteringen også bygd seg opp gjennom deltakelse i så vel diverse interkommunale samarbeidsorganer som i de mange konferansene med erfaringsoverføringer og nettverksbygginger i statlige programmer og fylkeskommunale satsinger. Byregionprogrammet er et eksempel som jeg tror har bidratt til dette.

Fra innflytterplage til tilflytterjakt

En underliggende agenda for alle særskilte nasjonale programmer og lokale satsinger knyttet til stedsutvikling har vært – og er - *fraflytting, demografisk skjevutvikling og ønske om befolkningsvekst* i småkommuner, distriktsregioner og mindre byer utover i landet. Tilbakeflytting har stått høyt på agendaen, og erkjennelsen om at det var vel så viktig med tilflytting fra folk med annen geografisk bakgrunn har seget langsomt inn. Tidligere var «innflytterplaga» en gjenganger i Norsk Dusteforbund (satirisk spalte i Dagbladet), som gjenga avisinnlegg fra rundt om i Norge. Andreas Hompland (21) studerte denne skepsisen mot fremmedfolk og siterte Vest-Telemark Blad på at «Det er med stor undring ein ser at dei ulike partia gjeng til nominasjon føre eit kommuneval og tek *ukjende, nyleg tilflytte* folk til å vere med i kommunestyre og ymse råd og utval...». Den «profesjonelle innflytterplaga» hadde est ut som følge av at mange nye jobber krevde profesjonell utdanning og kvalifikasjoner som ikke fantes lokalt. Også i dag må mange importere arbeidskraft utenfra, men de sier nok ikke lenger: «Om vi bare hadde hatt våre egne i desse jobbane, så hadde det gått så mye betre. Når våre egne unge får studert og kjem tilbake, då fell ting på plass att».

Tilbakeflyttingskampanjene- og tiltakene utover i 90-tallet og 2000-tallet er likevel et uttrykk for ønsket om å få de kjente hjem igjen, de er øverst i tilflytterhierarkiet. Hompland skriver at bygdefolk alltid har vært på vakt mot fremmedfolk og innflyttere, og at en helst skulle ha bodd en hel generasjon i bygda før en kunne stille krav om å bli hørt og regnet med som en av dem. Det høres unektelig likt ut en innvanderer-skjebne.

Siden i snitt bare 50 prosent av de som er vokst opp i en kommune bor der som 35 – åringer (bofaste og tilbakeflyttere samlet), så må kommunene fylle opp den tapte halvparten om de skal opprettholde befolkningstallet. Helst vil de jo øke. Det er god grunn til å jakte på innflyttere. Mange uttrykker dessuten verdien av «nytt blod». Hompland slår for øvrig fast i et tilbakeblikk i 2011 at «innflytterplaga» har gått over, ikke bare fordi en var nødt til å gjøre seg attraktiv for dem, men fordi *rurbaniseringen* i bygdekommuner gjorde folk likere, dvs. en urbanisering av livsmåter, næringsveger, kulturformer, sosiale samhandlingsmønstre og forbruksmønstre. Velutdannede tilbakeflyttere er blitt mer like tilflyttere, og assimilerende tilflyttere inngår i lokale eliter som er sentrale i stedsutvikling, styre og stell. Gamle «vi – de» - skillelinjer er blitt endret. Likevel må en spørre seg om en viss skepsis og

manglende inkludering av tilflyttere utgjør videreflyttingens underkommuniserte flyttemotiver? I snitt er det seksti prosent av de som flytter inn i en kommune som flytter videre innen fem år er gått.

Fra røtter og lokalpatriotisme til stedstilhørighet og stolthet over stedet

Begrepet stedstilhørighet er blitt aktualisert når målet er å være et attraktivt lokalsamfunn som holder på eller tiltrekker seg folk. Bolyst-programmet og andre av de store nasjonale satsingene som mange kommuner og regioner har deltatt i har blant annet vært rettet mot å styrke stedstilhørighet. Det er blitt et tydeligere fokus på stedstilhørighet som fenomen i både forskning, forvaltning og lokalpolitikk. I forskningen ble det ny interesse for begrepet, og utforsking av hva som skaper stedstilhørighet, hvordan mennesker velger steder som passer til ulike behov og hvordan behovene er både praktiske, instrumentelle og emosjonelle. Stedsvalg kan påvirkes (22).

Når bånd mellom mennesker og sted beskrives brukes ikke begrepet lokalpatriotisme så ofte som før. Nå snakker man mer om *stolthet for stedet*. Som om lokalpatriotisme ikke er så stuerent? Hva kan denne tilsynelatende lille endringen i ordbruk værere uttrykk for? Begrepet *lokalpatriotisme* ble tidligere brukt både i skjemt og alvor og gir både positive og negative assosiasjoner. Det positive ved begrepet lokalpatriotisme er knyttet til røtter og gode følelser for bygda eller småbyen, enten det kommer til uttrykk ved fotballkamper, byggedager eller dugnadsinnsatser. Men det forbindes gjerne også med at det kan tippe over i sjåvinisme. Det negative anstrøket dette begrepet har kommer nok av at det også ble forbundet med en form for lukkethet ovenfor omverdenen som gav en begrensing; at en ikke ville erkjenne eller anerkjenne andre steders kvaliteter og fortrinn, særlig ikke om det dreide seg om naboen.

Nå kalles det ikke så ofte lokalpatriotisme, men *stolthet for stedet*. Ikke bare erkjennes det som en forutsetning for kraftinnsatsene som er nødvendig i stedsutvikling, en *drivkraft*, det ses også som et *mål i stedsutviklingen*. Hvor mange ganger har du ikke lest i en kommunal strategiplan at målet er at innbyggerne skal bli stolte av stedet? Her ser vi sammenhengen mellom det som i engelsk språkdrakt heter «identity with place» og «identity of place», mellom stedidentitet som *stedstilhørighet* og stedsidentitet som *stedets kvaliteter og særpreg*. Når stedets identitet forsterkes og tilføres noe kvalitativt nytt som følge av stedsutviklingsprosjekter, så antas dette å få innvirkning på menneskers følelser for stedet, at de vil komme til å bli stolte av stedet fordi – eller hvis - det fremstår som bedre og penere, mer attraktivt å besøke, mer robust i sin næringsutvikling eller mer tiltrekkende på kvalifisert arbeidskraft. En sterk stedsfølelse som ble betegnet som lokalpatriotisme gikk fra å være noe man *var* til noe man kunne *bli* via lokal stedsutvikling, - og på veggen ble ordbruken endret til stolthet for stedet og rensket for negative valører.

Fra kvinner til innvandrere og livsstilflyttere?

I økende grad var det gjennom 1990-tallet og første tiår av 2000-tallet fokus på å holde på, eller tiltrekke seg *ungdom* og *kvinner*. Grunnen var selvsagt at det var de som reiste ut og ikke kom tilbake, av både arbeidsmessige og kulturelle årsaker. Gode muligheter for jakt, fiske og friluftsliv var ikke nok til å holde på disse gruppene i distriktskommuner, selv om Grimsrud og Aure sin senere studie av flytt-hit-prosjekter viste at dette er hva en stor andel av disse kommunene legger vekt på (23). Mest av alt var det gode oppvekstkår/miljøer og livskvalitet/fred og ro som ble brukt som agn for å lokke disse og så bygge opp om bolyst. Studien (av 160 flytt-hit-prosjekter, rapportert i 2012-13), slår fast at for et tiår eller to siden så hadde mange kommuner kvinner som spesifikk målgruppe, nå er det *barnefamilier* som er den viktigste. Der foreldrene har *høyere utdanning*. Ellers bemerker de at «Mer spesifikke grupperinger som livsstilsflyttere fra utlandet, etablerere, hyttefolk og flyttere fra storbyområder er forholdsvis nye som satsingsområder – og kan bre om seg om det viser seg å være et potensiale her». I en periode på begynnelsen av 2000-tallet var det for øvrig en god del bygdekommuner og småkommuner som dro på messer i utlandet der firmaer som Placement og andre profilerte dem som det gode bosted. *Livsstilflyttere fra utlandet*, typisk en «grønn» familie

fra Nederland, var ettertraktet. Også dette har jeg inntrykk av er mindre vanlig nå. Derimot skulle utlendinger i form av *innvandrere og flyktninger* komme til å «redde» befolknings situasjonen i mange bygdekommuner og småbyer, særlig etter EØS-endringen i 2004 som åpnet for arbeidsinnvandring. De seneste årene er flyktingetilstrømninger og bosetting av dem rundt om i landet vært viktig for mange bygdekommuner. Bygder og småbyer ble mer internasjonalt preget. Så stoppet denne siste tilstrømningen opp. Og innvandrere uten sterk stedstilhørighet, men med arbeid som det vesentlige flyttemotiv, kan lett forlate småstedet til fordel for storbyen. Det man kan lokke dem med er trygghet og tilhørighet, arbeid og bolig (24). Om utenlandske tilflyttere i årene fremover vil redde befolkningsstatistikene rundt om i distriktene er imidlertid høyst usikkert.

Fra jakten på den kreative klassen til mer hjemlige realiteter

Den kreative klassen ble med ett en viktigere målgruppe etter at Richard Floridas bok med samme tittel (2002) fant veien til ordførere og samfunnsutviklere over det ganske land. Denne klassen, som ifølge Florida rommer alt fra kunstnere og kulturarbeidere til ingeniører, forskere, designere, musikere og medie- og IKT-folk, ville bidra til å skape nye produkter, idéer og arbeidsplasser. Og mobile som de er: klynge seg sammen om kreative bedrifter i attraktive lokalsamfunn basert på de tre T'ene «Talent, teknologi og toleranse». Det var nok flere enn meg som syntes at dette var litt hypet opp og at teoriene om den kreative urbane klassen ikke akkurat passet så godt på norsk virkelighet og norske bygder og småbyer. «Retorikken kan misbrukes av en overklasse på jakt etter offentlige midler», uttalte samfunnsgeograf Karl Fredrik Tangen til Klassekampen i 2005. «Evnen til å få penger fra det offentlige er en kulturkapitalferdighet. Å surre rundt på Grünerløkka i retroklær er mer kreativt enn å bo i rekkehus på Jessheim og jobbe med teknologisk innovasjon». Han mente det kunne være uheldig med ukritiske oversettelser av Floridas suksessoppskrifter (25). Men Floridas budskap om at den nye kunnskapsøkonomien er svaret – eller ett av svarene - på utfordringene og at dette kan gjøre steder konkurransedyktige, har også i Norge vært et sentral budskap i politikktutvikling og i forskning de siste femten årene. Dette er storbyregionenes fortrinn. For øvrig er det et godt poeng at det kan være en viss sammenheng mellom toleranse og talent om en legger til grunn at en større mengde folk på et sted gir en mer mangfoldig og sammensatt befolkning, noe som kan bidra til større takhøyde for forskjeller. Og at ulikheter kan være en bedre grobunn for innovasjon og kreativitet enn likhet, er noe mange har satt fingeren på. «Ulikhet er kreativitetens såkorn, homogenitet er oppskriften på stagnasjon», som sosiologen Zigmud Bauman har formulert det (26).

Florida selv går for øvrig dels tilbake på sine teorier og modeller i sin nyeste bok «The New Urban Crisis» (26). Han oppdaget at kreative folk ikke nødvendigvis flyttet etter kreative bedrifter, men omvendt. Selvkritikken til økonomen dreier seg ikke minst om at i hvertfall i større byer så fører hoping av kunnskapsbedrifter og økonomisk vekst til økte forskjeller mellom folk og følgelig til segregeringstendenser. Denne formen for ulikhet skaper og *vinnere og tapere* med større klasseforskjeller som en vesentlig utfordring, også for økonomien, mener Florida.

Fra ryktebørs til omdømmebygging

Rykte, omdømme, image....hvordan stedet blir oppfattet og hva slags tiltrekningskraft det har er blitt et nytt samtaleemne og innsatsemne de siste to tiårene. Det følger av økt stedskonkurranse om «stedsvelgere» at omdømmet, som de eksterne bilder av stedet, blir lagt under lupene. Mange norske kommunestyre ble svært opptatt av omdømme. Omdømme er noe som lever sitt eget liv, med så vel *positive som negative og ufordelaktige* fortellinger om hvordan stedet er. Jeg pleier å si at et negativt omdømme, uansett hvor forankret det er i realiteter, er vanskeligere å endre sammenlignet med det å sette et ukjent eller ganske anonymt sted på kartet.

Uttrykket å *bli satt på kartet* er viktig i identitetspolitikens tid. Noen har det til og med som uttrykte mål i strategiplaner, andre løfter det frem i takketalen for kjente personer fra stedet, mens noen fra naturens eller historiens side er velsignet med identitetsmarkører som «alle» vet om og forbinder

med stedet. Røros sitt gamle bygningsmiljø er unikt og noe alle vet hvor er. Det samme kan sies om Ishavskatedralen i Tromsø eller Nusfjord i Lofoten. Festivaler har bidratt til å sette småsteder på kartet; som musikkfestivalen på Træna eller Ekstremsportveko på Voss. Frøya ble satt på kartet da SalMar-lakseeventyret startet på begynnelsen av nittitallet. Marit Bjørgen har vært en Trøndelagsambassadør og Dalsbygda vet vi omtrent hvor og hva er takket være Therese Johaug. Ikke bare idrettskjendiser, men et norsk mannskor kan sette stedet på kartet, slik Berlevåg utvilsomt opplevde med filmen «Heftig og begeistret». Koret turnerte viden rundt, fra Roskildefestivalen til Ground Zero i New York i 2001. Men en kommune kan også bli satt på kartet av god stedsutvikling. Bare spør Drammen! Da får man samtidig kommunisert noe litt udefinert, men positivt, om de lokale politikere, fagfolk og næringsliv i denne kommunen; de som klarte å samarbeide og få snudd en negativ utvikling!

Kreativ bygdeutvikling har hatt samme effekt: som da den lille bygda Næroset i Ringsaker i Hedmark opprettet fristaten «Lucky Næroset» med egen regjering tuftet på galskap og entusiasme og drev med bygdeutvikling som inkluderte gråsteinskosing og tilgang til et ti møter høyt fantasitårn midt i skauen; «De utenkte tankers tårn» (28). De fikk studiebesøk og holdt foredrag på konferanser om bygdeutvikling. Større signalbygg, de siste tiårene materialisert seg som store kulturhus rundt om i Norge, er også realisert med håp om å sette stedet på kartet. Men det er dessverre også mulig å bli satt på baksiden av attraksjonskartet når negative hendelser eller negative sider ved stedet eller befolkningen blir kommunisert ut i verden. Drammen syntes i sin tid ikke det var noe særlig å være kjent som Harry-byen Drammen, Bjugn ble tidligere bare forbundet med overgrepssaker og Skippagurra ble i sin tid satt på kartet i forbindelse med fyll, prostitusjon og russiske damebesøk.

Et negativt omdømme er det værste og det vanskeligste å endre. Det nestvørste er å være en ukjent perle som blir betegnet som et gudsforlatt vegkryss eller en hump i vegen. Det å være et anonymt og ukjent sted som ingen forbinder noe med blir tatt ille opp og får kommunestyret til å satse på stedsprofilering. Det samme skjer på nasjonalt nivå; i 2007 nedsatte UD et Omdømmeforum for å gjøre noe med at Norge var *så lite kjent* rundt om i verden, - det viste internasjonale målinger som konkluderte med at Norge er «a small country in the world's periphery, where few events of interests occur...» (29). «Powered by nature» ble slagordet i markedsføringsstrategiene som i tråd med tida kommuniserte mer enn vakker natur; opplevelser, aktiviteter og kultur skulle løftes frem. Nå er for øvrig overturisme som begrep og fenomen blitt et nytt problem på noen av de mest besøkte stedene, som Preikestolen, Flåm og Lofoten. Men disse er jo unntakene mer enn regelen.

«Omdømmesamfunnet» ble heftig debattert for en ti års tid siden, da næringslivets omdømmeundersøkelser nådde både offentlige bedrifter og virksomheter og steder som kommuner eller regioner. Konsulentselskaper og reklamebyråer som før hadde laget omdømmebarometre og branding for kommersielle selskaper og for reiselivet fikk nå en ny inntektskilde. Omdømmebarometre viste endring over tid; man ville gjerne ha svar på om innsatsene gav noen effekt. Eller: ved å betale litt mer kunne man få sammenligninger med andre steder. I 2011 fikk Drammen vite at 6 av 10 østlendinger hadde positive assosiasjoner til byen og at 17 prosent kunne tenke seg å flytte dit, men også at andelen med negative assosiasjoner til byen økte. Omdømmeundersøkelsen for Ofoten ga svar på hvor mange av de spurte som syntes visse ord var dekkende for regionen; som lyttende, inkluderende, dømmende, pratsomme, åpne etc. Spørsmålet er i hvilken grad oppfatninger fører til handlinger som handelsbesøk eller tilflytting. Attraktivitetsbarometer, slik det er utviklet av Telemarksforskning, er ikke basert på oppfatninger, men på faktuelle endringer, enten de er positive eller negative; et sett av indikatorer som måler norske kommuner og regioners attraktivitet som bosted. Modellen «tar utgangspunkt i sammenhengen mellom nettoflytting og arbeidsplassvekst, og bostedsattraktiviteten måles ved å se hvilke steder som trekker til seg flere innflyttere enn arbeidsplassveksten skulle tilsi». Nettoflyttingen inkluderer nå innvandring siden dette har hatt økende betydning (30).

I kjølvannet av omdømme-orienteringen og stedskonkurransen dukket det opp et nytt fenomen som hadde eksistert internasjonalt i mange år, og særlig i USA. Det var *rangeringer* og «best places»-kåringer. Norges beste kulturkommune eller Norges beste næringskommune; hva forteller slike merkelapper? De forteller noe kvantitativt, som jo ikke er uvesentlig, enten det er nyetableringer, økning i vekstnæringer, andel barn som får gå på kulturskole eller antall kroner til idrettsformål. Klart dette forteller noe og får stedene som scorer høyere til å fremstå som mer attraktive når stedsvalg skal foretas. Men det kommer jo litt an på hva man legger vekt på. Folk er forskjellige i sine preferanser og behov. Noe er nytt: i dag er det visst ganske vanlig at en del unge foreldre leser statistikker over skole, kulturbudsjetter, levekår og næringsutsikter før de tar etableringsvalg. Bevisste forbrukere kalles det, og henspeiler jo nettopp på dette at de *velger* et produkt (stedet) og at de er kunder. Det gikk opp for noen og enhver rundt i kommune-Norge at omdømmet kunne forbedres og det med to hovedgrep: a) å styrke stedets kvaliteter langs flere dimensjoner, noe som derved kunne gjøre «ryktet» bedre og b) direkte profilering og markedsføring.

Fra romjultreff til stedsprofilering og markedsføring

Som en by- og stedsforsker er det interessant å følge med på stedsprofileringer og markedsføringer og hvordan dette som fenomen arter seg og endrer seg. Det har vært alt fra romjultreff for utflyttede «bygdebarn» til kampanjer på sosiale media og kreative events i småbyen med bussing av potensielle tilflyttere fra storbyen. En tidligere variant var busslastene med damer som ble organisert til å møte ungarer på gårdene i Lierne i Trøndelag. Også mer sentrale kommuner busset folk for å lokke dem til å bosette seg der. Grenlandskommunene Skien, Porsgrunn og Bamble organiserte bussreiser til sin jobbmesse, og sørget samtidig for å profilere boligmarked og kulturliv, og: svidde av 2 mill.kr. på en TV2-reklame (31). «Det er folka som er viktige når det kommer til støyke. Sammen med spennende jobber, barnehageplasser og gode skoler. Vi har lyst til å gi deg en smakebit av hva Grenland og de rause og ujålete folka her kan tilby DEG», het det i annonsekampanjen «101 096 gode grunner til å velge Grenland» i 2007. Typiske budskap som vi fant – og finner – mange lignende versjoner av rundt omkring. Ujålete og rause folk trekker. I Fredrikstad markedsførte de seg med at «Av og til prekær vi med folk vi ikke kjenner. Vi som bor her liker nemlig å tro at småsnakk er med på å gjøre verden litt mindre. Og ganske mye hyggeligere» (32).

Branding eller markedsføring av stedet ble nå ikke bare noe reiselivsnæringen drev med, det var kommunestyrets anliggende å selge inn stedets fortrefelighet og fortrinn for hverdagsliv og næringsliv, der en rekke tema inngikk som salgsobjekter: fra bredbånd og reiseavstander til lokal humor og gründermentalitet. Kulturell merkevarebygging ble utbredt og sprang ut av oppfatningen om at både fastboende og tilreisende etterspør et bredt tilbud av kultur og opplevelser, samt setter pris på god design, arkitektur og unik kulturhistorie. Men det var også kritiske røster. Min kollega Skogheim sa at mange norske småbyer så til europeiske kulturbyer som Glasgow, Manchester og Bilbao (som fikk en egen effekt oppkalt etter seg) og prøvde å kopiere oppskriften. Bedre da å finne sin lokale kulturelle egenart og sjel forankret i virkeligheten og bygge videre på denne, mente hun. «Produktet» som skal selges (altså stedet og kultur i en eller annen variant) må holde hva det lover, der gjenkjennelse, troverdighet og det unike er sentrale nøkkelord».

Kommuner på hugget kunne gå på Omdømmeskolen som Kommunaldepartementet etablerte og lære av innleide reklamebyråer og konsulenter om hvordan lage et godt produkt og ikke minst selge det gjennom profileringer og aktiv markedsføring. Det er mye å lære for offentlige aktører om bevisstgjøring og konkrete strategier. Hos Distriktsenteret finner man nå en 10-punktmodell for prosess, innhold og gode grep i omdømmearbeid. Bevisstheten om «salgsproduktets» fordeler og minuser ble tydeligere for alle, både for de som skulle markedsføre det og de som skulle velge det. Dette bidro nok mange steder til å få i gang stedsutviklingsprosjekter, som både ville kvalitetsheve «produktet» og i samme slengen gi aktørene som sto bak en kjærkommen merkelapp som dyktige, fremoverlente og handlekraftige. For det gikk snart opp for noen og enhver at ikke bare stedets kvaliteter, men egenskaper ved de som holdt til der var viktig, enten det dreide seg om folk flest som

potensielle naboer og kolleger, politikere eller næringslivsfolk. Ingen ønsket å bli oppfattet som lukkede, sidrompa eller skeptiske til nykommere eller nyvinninger. Distriktscenterets hovedkontor ligger i kommunen med slagordet «åpen, lys og glad», hentet fra Steinkjersangen av Olav Hougen. Det kan godt være at dette stemmer. På samme måte som ganske mange av andre kommuners fremheving av lokal mentalitet kan stemme like godt på naboen, som kanskje var først ute i regionen til å markedsføre seg som innovativ, fremtidsrettet, ansvarsbevisst og inkluderende.

I den første fasen av omdømme-perioden, om en kan kalle det for det, ynglet det med mer og mindre vellykkede *slagord eller merkelapper* som sikkert hadde blitt til under lange og kreative lokale prosesser, der «et Norge i miniatyr» var av de bedre og noe som flere hadde diskutert seg frem til. Men når mange valgte dette slagordet, ble det også gradvis mer pregløst og intetsigende. Etter hvert synes denne øvelsen å ha blitt mer edruelig og norske avisredaksjoner finner ikke lenger like mange oppsiktsvekkende eksempler å henge ut til forlystelse og en smule skadefryd. Visjoner er blitt vanligere i form av *verdier eller mål* å strekke seg etter som kommuniserer hva slags intensjoner de lokale myndigheter legger til grunn og navigerer etter, som merkelappene ovenfor: innovativ, fremtidsrettet, ansvarsbevisst og inkluderende. Det kan virke som «store ord» og det kan virke som det «bare er ord». Men, jeg tror faktisk at det kan ha en positiv funksjon, spesielt i politiske fora; enten som et *verdibasert kompass* for eksempel for inkludering eller bærekraft, eller som målsettinger om vekst og utvikling som fordrer at man bretter opp ermene, finner omforente løsninger i en fremoverlent lokalpolitisk atmosfære og ikke bare lar tilfeldighetene rå. Samfunnsutvikling er ikke bare noe som gror naturlig og tilfeldig frem, samfunnsutvikling skapes bevisst.

I de siste ti årene med profileringskampanjer er det tre trekk jeg mener å ha observert som en endring, og det i en positiv retning: a) De rommer hele den funksjonelle regionen, dvs. den naturlige bo- og arbeidsmarkedsregionen der både offentlige og private aktører virker og har interesser i å utvikle og som er naturlige «aksjonsradius» for ulike målgrupper. b) De har et mye tydeligere fokus på jobbmuligheter og næringsutvikling, gründervirksomhet og kultur i næringslivet som innovativt og åpent, pluss at dette kobles med «det gode liv»-kvaliteter i regionen. c) Det er et tydeligere samarbeid mellom lokale/regionale offentlige myndigheter og næringslivet, noe jeg mener er i tråd med at disse aktørene nå i større grad samarbeider om lokalsamfunnsutvikling enn hva de gjorde tidligere.

Avsluttende refleksjoner: tretti år fram i tid = 2048!

Rart at en tretti års tidsperiode virker lenger framover i tid enn bakover! Kanskje er det følelsen av uforutsigbarhet som gjør utslaget? At vi ikke bare kan forlenge de lange linjene fram til nå og så får vi bildet? For historien har vist oss at det er en del vi faktisk ikke kan forutse. Samtidig har historien lært oss at noe vedvarer på tross av dystre eller fantasirike spådommer. Tidligere teknologiske spådommer tilsa for eksempel at «livet mellom husene» og de sosiale møtene i jobb og fritid ville nærmest forsvinne når teknologien ble så utviklet og kvalitativt bra at vi fint kunne yte og nyte hjemmefra. Hva skjer? Folk reiser fysisk til jobben sin, går på frokostmøter og bylabs, stiller opp på bydager og kirkekonsserter, reiser på konferanser og festivaler, og sitter ute i sentrum og ser fotball-VM på storskjerm med drøssevis av andre. Individualiseringen slår ikke ut ønsket om fellesskap. Mennesket er fortsatt et sosialt vesen. Sosiale media, som ikke fantes for tretti år siden, har både negative effekter på sosial omgang og bidrar til bygging av nye sosiale relasjoner og nettverk. Svært mange fenomener vil i årene fremover ha slike doble effekter; på godt og vondt bidrar de til endringer, ikke bare for enkeltindivider, men for steder som lokalsamfunn for innbyggerne.

Dagens situasjon og dagens trender peker mot hva som blir lange linjer fremover. Jeg tror at lokalsamfunn og stedsutvikling i sterkere grad, og alltid med så vel positive fortegn som vanskeligheter og ulemper, vil være knyttet til disse stikkordene: miljø og klima, grønn næringsutvikling og store strukturendringer, internasjonale handelsavtaler og tollmurer, innvandring

og integrering, internasjonal netthandel og endring av bysentrum, digitale kollapser og innovative løsninger. Og enda har jeg ikke nevnt terrortrusler eller krigsfarer. Felles for alt dette er at det er *globale eller internasjonale faktorer og fenomener* som i enda større grad enn i dag vil ha et lokalt nedslagsfelt og bety noe for by- og bygdeutvikling i Norge. Dette landet som ifølge de eksterne omdømmevurderingene jeg fortalte om er «a small country in the world's periphery, where few events of interests occur...». *Ikke skjer noe?* Det kommer an på øynene som ser. Er det én ting alle mine studiebesøk til norske byer, småsteder og bygder har lært meg, så er det hvor mye som faktisk settes gang av driftige folk i næringsliv og kulturliv, i kommunen og i organisasjoner. *I periferien?* Joda, men «midt i væla» som det heter om ens eget ståsted. Som slagord i en liten bygdekommune som vil fremme sin attraktive posisjon? Jo, det er fra Alvdal øverst i Hedmark. Kanskje dette er fra arven etter Aukrust...det kunne ligne han. Flåklypa, som satte Alvdal på kartet! «Alvdal – midt i væla» står det på Facebook-siden deres. Den nye tiden er kommet til Alvdal. Og Alvdal, og andre norske bygdekommuner, er bundet sammen med resten av verden og med det som skjer og ikke skjer i det globale fellesskapet.

Kilder

1. Teigen, H. og D.J. Lønning (2010): *Kunnskap for stadutvikling. Utviklingsrelevante norske bidrag i perioden 1999 – 2009*. Kompetansesenter for distriktsutvikling. www.kdu.no
2. Spigseth, K. (1990): *Ny giv i nærmiljø og lokalsamfunn. Forsøk i nærmiljø – rapport og anbefalinger fra Statens nærmiljøutvalg*. MD
3. Om Odda smelteverk/Unesco-søknad. Aftenposten 8/9-2007
4. ABM nr. 1 – 2005: Utgitt av ABM utvikling (Statens senter for arkiv, bibliotek og museum)
5. Florida, R. (2002): *The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. Basic Books.
6. Om kreative Trøndelag. Klassekampen 25/7-2005
7. Om kunstnere og humanister i innovasjonsarbeid. Siri Meyer, Aftenposten 2/5-2005
8. Skogheim, R. og G. M. Vestby (2010): *Kulturarv og stedsidentitet. Kulturarvens betydning for identitetsbygging, profilering og næringsutvikling* (NFR-prosjekt). NIBR-rapport 2010:14
9. KMD/Regjeringen: *Regionale utviklingstrekk 2018* (Perspektivmeldingen). www.regjeringen.no/no/dokumenter/regionale-utviklingstrekk-rut-2018
10. Vestby, G. M. (2018): *Fra sentrumsdød til sentrumsglød. Følgforskning av pilotprosjektet «Levende lokaler»*. NIBR-rapport 2018:6. www.nibr.no
11. Om handel i sentrum og netthandel. Kommunal Rapport 7/6-2018
12. Riksantikvaren: *Kulturhistorisk stedsanalyse. En veileder i DIVE*. Revidert utgave 2018
13. Ekne Ruud, M., I. Brattbakk, P.G.Røe og G.M. Vestby (2006). *Sosiokulturelle stedsanalyser*. En veileder. NIBR, Akershus fylkeskommune, KRd, MD, Husbanken.
14. Røe, P. G. og G. M. Vestby (2013): *Sosiokulturelle stedsanalyser: teorigrunnlag og metodologi*. Bokartikkel sammen med Per Gunnar Røe i A. Førde, B. Kramvig, N. Gunnerud og B. Dale (red.): *Å finne sted. Metodologiske perspektiver i stedsanalyser*. Akademika forlag
15. Vestby, G.M og M.E.Ruud (2012): *Ungdom og lokal samfunnsutvikling. Hvordan involveres ungdom på fylkeskommunalt nivå?*. NIBR-rapport 2012:16
16. Vestby, G.M.(2016): *Alle på banen! Innbyggerinvolvering, tverrfaglig samarbeid og offentlig-privat samspill i områderettet arbeid*. Oslo kommune, Byrådsavdeling for byutvikling
17. KMD: *Medvirkning i planlegging. Hvordan legge til rette for økt deltakelse og innflytelse i kommunal og regional planlegging etter plan- og bygningsloven*. Veileder.
18. Vestby, G.M., I.Brattbakk og R. Norvoll (2017): *Lytt til seniorenene! Utprøving av medvirkningsmodell for aldersvennlige lokalsamfunn*. NIBR/AFI samarbeidsrapport 2017
19. Om naborivalisering/Fredrikstads omdømme. A-magasinet 7/3-2007
20. Om bergensere og østlendinger. Magasinet Dagbladet 22/9- 2007

21. Hompland, A. (2011): Innflytterplaga i bygdebyen revisited. Bokartikkel i M.S.Haugen og E.P.Stræte (red.): *Rurale brytninger*. Fagbokforlaget
22. Vestby, G.M. (2015): Stedsutviklingens råstoff og resultater: Funksjonelle og emosjonelle relasjoner mellom mennesker og sted. Bokartikkel i M.Aure, N.Gunnerud Berg, J. Cruickshank og B- Dale (red.): *Med sans for sted. Nyere teorier*. Fagbokforlaget. Bergen 2015
23. Grimsrud, G.M. & M. Aure (2013): *Tilflytting for enhver pris? En studie av tilflyttingsarbeid i norske distriktskommuner*. Møreforskning, Norut, ideas2evidence. Ideas2evidence rapport 4/2013
24. Søholt, S. m.fl. (2012): «Derfor blir vi her». *Innvandrere i distrikts-Norge*. NIBR-rapport 2012:6
25. Om den kreative klassen og Richard Floridas bok/Karl Fredrik Tangen i Klassekampen 24/7- 2005
26. Om ulikhet som kreativitetens såkorn. Zigmud Bauman/Knut Olav Åmås i Aftenposten 2011
27. Florida, R. (2017): *The New Urban Crisis: How Our Cities Are Increasing Inequality, Deepening Segregation, and Failing the Middle Class—and What We Can Do About It*. Basic Books.
28. Om Lucky Næroset. Dagbladet 29/1- 2006
29. Om Norges omdømme i utlandet/ UD's omdømmeforum. Dagbladet 29/11-2007
30. Vareide, K., L. Ueland Kobro og H. N. Storm (2013): *Programteori for attraktivitet*. Sammendragsrapport. Notat 13 -2013. Telemarksforskning
31. Om profilering av Grenlandsområdet. Dagbladet 2008. Finansavisen 20/11-2007
32. Fredrikstad kommune: *Profileringsbrosjyre fra Opplev Fredrikstad*. 2008

Stortingsmeldinger:

- St. meld. nr. 16 (1978-1979): Bedre nærmiljøer
- St. meld. nr. 29 (1992-1993): Om nærmiljøpolitikk
- St. meld. nr. 23 (2001-2002): Bedre miljø i byer og tettsteder
- St. meld. nr. 21 (2005-2006): Med hjerte for heile landet
- St. meld. nr. 22 (2004-2005): Kultur og næring
- St. meld. nr. 18 (2016-2017): Berekraftige byar og sterke distrikt

Nettadresser til kilder som er brukt:

- www.doga.no – DOGA Design og arkitektur Norge
- www.helsedirektoratet.no – Helsedirektoratet
- www.innovasjon norge.no – Innovasjon Norge
- www.kdu.no – Kompetansesenter for distriktsutvikling/Distriktssenteret
- www.regjeringen.no/no/dep/kmd - Kommunal- og moderniseringsdepartementet
- www.regjeringen.no/no/dep/kld - Klima og miljødepartementet
- www.regjeringen.no/no/dep/ud - Utenriksdepartementet
- www.regjeringen.no/no/dep/hod - Helse- og omsorgsdepartementet
- www.riksantikvaren.no – Riksantikvaren
- www.ssb.no – Statistisk Sentralbyrå
- www.stedsutvikling.no – Forum for stedsutvikling
- www.vegvesen.no – Statens vegvesen